

ІСТОРИЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У 2-х томах

Том 1. Від зародження до початку XX ст.

Підручник

2-ге видання перероблене і доповнене

За загальною редакцією доктора політичних наук Хоми Н. М.

Львів

«Новий Світ – 2000»

2020

ББК 66.1я73
УДК 32(09)(075.8)
І 90

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

Рекомендовано до друку Вченими радами:

Львівського національного університету ім. Івана Франка (протокол № 13/12 від 30.12.2015 р.);
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол №10 від 03.11.2015 р.);

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №6 від 24.10.2015 р.);

Національного університету «Острозька академія» (протокол 2 від 24.09.2015 р.);

Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова (протокол № 2 від 27.10.2015 р.);

Дніпропетровського університету імені А. Нобеля (протокол №8 від 10.11.2015 р.).

Рецензенти:

Горбатенко В. П. – доктор політичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Денисенко В. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету ім. Івана Франка;

Круглашов А. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

І 90 **Історія політичної думки:** підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.]; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2020. – Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. – 404 с.

ISBN 978-966-418-285-7

У підручнику проаналізовано генезу розвитку світової політичної думки – від її зародження до сьогодення. Представлено основні напрямки вивчення політичної проблематики, представлені мислителями різних історичних періодів. Значна увага приділена методологічним і доктринальним підходам до аналізу політичної проблематики у ХХ ст.

Для студентів-політологів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних діячів, а також для усіх, хто цікавиться політикою та політичною наукою й історією її еволюції.

ББК 66.1я73
УДК 32(09)(075.8)

ISBN 978-966-418-285-7

© Авторський колектив, 2020
© За заг. ред. Н. М. Хоми, 2020
© «Новий Світ – 2000», 2020

Передмова

Процес становлення у 1990 році політичної науки у Львівському національному університеті імені Івана Франка, який був підхоплений науково-педагогічною громадськістю України, започаткував інституціоналізацію політичної науки на теренах нашої держави. Поява політологічних науково-дослідних і навчальних структур, професійних асоціацій, фахових видань, становлення відповідної дипломної спеціальності та спеціалізацій у вищих навчальних закладах, діяльність спеціалізованих учених рад зі захисту дисертаційних досліджень – усе це є упевненими постапальними кроками політологічної громадськості до утвердження позицій політичної науки в Україні, підкреслення її потенціалу для державотворчого процесу.

Відзначивши 25-річний ювілей, політична наука України уже має вагомі напрацювання, з поміж них і наукові доробки у царині історії політичної думки. Історія політичної думки є фундаментальною історико-теоретичною дисципліною в процесі підготовки студентів-політологів. У вітчизняному сегменті навчальної літератури небагато навчальної літератури з нормативного курсу «Історія політичної думки» саме для спеціальності «Політологія». При вивченні курсу опора слушно робиться насамперед на першоджерела, нечисельні навчальні видання, адресовані студентам-політологам, а також навчальну літературу із курсу «Історія вчень про державу та право» («Історія політичних і правових учень»), який викладається для студентів спеціальності «Правознавство». Але програми згаданих курсів для політологів та юристів, попри певні співпадіння, мають істотні відмінності у проблемному полі, колі представників. Тому видалося доречним підготувати видання, написаного політологами для політологів, із особливими, характерними саме для політичної науки, акцентами. У 2016 році вийшло друком перше видання цього підручника¹. Його надвеликий обсяг, а також урахування певних критичних зауважень, спонукали авторський колектив до внесення певних змін, доповнень і представлення другого перевидання підручника у оновленому двотомному форматі.

Підручник є продовженням розпочатої серії навчальної літератури з історії політичної думки. Зокрема, у 2014 році вийшло друком рекомендоване МОН України словниково-енциклопедичне видання² яке охопило 616 гасел-персоналій, розроблених 188-ма авторами. Наприкінці 2016 – на початку 2017 років вийшло друком двотомне видання «Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи»³. У запланованій серії у 2017 році передбачено випуск підручника «Історія політичної думки України».

Сподіваємося, ці джерела будуть добрими помічниками громаді студентів-політологів у вивченні об'ємної та багатогранної історії політичної думки – від стародавньої до нинішньої, постмодерної, доби.

Підручник має особливості структури. У перший том увійшли розділи 1–5 (1–26 теми), решта – у другий том (розділи 6–8, теми 27–56). Витримуючи хронологію викладу (від зародження до сьогодення: розділ 1 – стародавня політична думка; розділ 2 – антична думка, розділ 3 – середньовічна думка, розділ 4 – політична думка періоду буржуазних революцій (XVI – XVII століть-

¹ Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми; [І. В. Алексєєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с..

² Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник / за заг. ред. Н. М. Хоми; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с.

³ Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2016. – Т. 1. – 516 с.; Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2017. – Т. 2. – 535 с.

тя); розділ 5 – еволюція політичної думки у XVIII – XIX століттях), авторський колектив зробив особливий акцент на аналізі багатогранної політичної думки XX – початку XXI століть. Цьому (порівняно невеликому) періоду присвячено аж три розділи (31 тема): розділ 6 звертається до вивчення методологічних підходів до аналізу політичного (вивчаються політичні ідеї представників семіотики, біхевіоризму та постбіхевіоризму, неомарксизму та постмарксизму, методологічної стратегії дискурс-аналізу, системного та постсистемного аналізу, неоінституціоналізму, символічного інтеракціонізму, постмодернізму і т. д.). Наступний самостійний розділ (розділ 7) спрямований на представлення історії політичної думки через виклад доктринальних підходів, сформульованих її представниками (неолібералізм, неоконсерватизм, соціал-демократія, фемінізм, екологізм, популізм, ліворадикальні доктрини, комунізм та ін.). Завершальний розділ книги (розділ 8) є аналізом концептуальних підходів до вивчення глобального розвитку та міжнародної політики (представники світ-системного аналізу, футурологічних концепцій, геополітичних стратегій і т. д.). Підручник за такою методикою викладу, є новацією у викладанні історії політичної думки.

Авторами рукопису є представники насамперед випускових кафедр за спеціальністю «Політологія» вузів України (Львівського національного університету ім. І. Франка, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Національного університету «Острозька академія», Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Запорізького національного університету, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Чорноморського державного університету імені Петра Могили (Миколаїв) та ін.). Попри чисельний склад авторського колективу (майже сім десятків докторів і кандидатів політичних та суміжних наук) усі теми підручника витримані в єдиній стилістиці та логіці викладу матеріалу, що є складним завданням із огляду на авторський почерк кожного дослідника.

Підручник відповідає вимогам, що встановлені до підручників для студентів вищих навчальних закладів України. Поданий матеріал викладений достатньо доступно для студентів; він є об'єктивним, науковим, логічно послідовним. Запропонований авторським колективом тематичний виклад, покликаний навчити читача не лише засвоїти матеріал, але й опрацювати практикум, самоперевірити засвоєння матеріалу за контрольними завданнями. Кожна тема завершується об'ємним переліком джерел (як першоджерел, так і наукових видань із теми); особливий акцент авторським колективом зроблено на презентацію саме україномовних перекладів і концептуальних розробок вітчизняних учених, аби показати генезу вітчизняної політичної науки. Водночас, інформаційні прогалини заповнені іншомовними джерелами, до яких скеровують студентів автори тем; особливо це стосується розділів 6, 7, 8, які аналізують історію політичної думки XX – початку XXI століть.

Особливістю підручника є стиль викладу матеріалу: нелегкий для засвоєння теоретико-методологічний аналіз поглядів представників історії політичної думки автори наповнюють цитатами, крилатими висловлюваннями, ілюстративним матеріалом. Це допомагає у сприйнятті матеріалу, акцентує увагу студента на найважливішому у кожній темі.

Зичимо кожному читачеві допитливості у пізнанні глибини мудрості, закладеної в історії політичної думки, поглиблювати свої пошуки, відкривати нові її сторінки.

*Науковий редактор видання
доктор політичних наук Н. М. Хома,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Авторський колектив:

Розділ 1.

- Тема 1.** Історія політичних учень як складова частина науки про політику – канд. філос. н., проф. *Орлов С. Ф.*
- Тема 2.** Політична думка стародавніх Єгипту та Вавилону – канд. політ. н., доц. *Бунь В. В.*
- Тема 3.** Староіндійська суспільно-політична думка – д-р політ. н., доц. *Борділовська О. А.*
- Тема 4.** Політичні вчення стародавнього Китаю – канд. політ. н. *Мадрига Т. Б.*, канд. політ. н. *Кобець Ю. В.*

Розділ 2.

- Тема 5.** Ранній період розвитку афінської політичної думки – д-р політ. н., доц. *Митко А. М.*
- Тема 6.** Афінська політична думка доби розквіту – д-р політ. н., проф. *Андрущенко Т. В.*
- Тема 7.** Політичні вчення періоду занепаду давньогрецьких держав – д-р політ. н., доц. *Хома Н. М.*
- Тема 8.** Політична та правова думка в Давньому Римі – канд. політ. н., доц. *Козьма В. В.*
- Тема 9.** Становлення християнської політичної доктрини в ранньому Середньовіччі – канд. юрид. н., доц. *Павлишин О. В.*

Розділ 3.

- Тема 10.** Політична думка Візантії – д-р н. держ. упр., проф. *О. В. Радченко*
- Тема 11.** Тома Аквінський: погляди на державу, право і закон – д-р філос. н., проф. *Требін М. П.*
- Тема 12.** Арабська середньовічна філософія та політичне знання – д-р філос. н., проф. *Бліхар В. С.*, д-р юрид. н., проф. *Цимбалюк М. М.*
- Тема 13.** Світська політична думка пізнього Середньовіччя – канд. політ. н., доц. *Пробийголова Н. В.*

Розділ 4.

- Тема 14.** Політичні і правові вчення доби Відродження – д-р філос. н., проф. *Куцепал С. В.*
- Тема 15.** Політичні погляди ідеологів Реформації – канд. іст. н., доц. *Комарницький Я. М.*
- Тема 16.** Політичні концепції доби буржуазних революцій XVII століття – канд. політ. н., доц. *Зелена О. Я.*
- Тема 17.** Політичні вчення утопічного характеру XVI–XVII століть – канд. політ. н. *Лушагіна Т. В.*
- Тема 18.** Політичні вчення та правові концепції європейського Просвітництва – канд. політ. н., доц. *Штука І. А.*
- Тема 19.** Прагматично-раціоналістичні політичні і правові концепції у США доби Просвітництва та періоду боротьби за незалежність. Американський конституціоналізм – д-р політ. н., проф. *Ржевська Н. Ф.*
- Тема 20.** Радикалізація політичних ідей за часів Великої французької революції – канд. політ. н. *Харечко І. З.*

Розділ 5.

- Тема 21.** Консервативний напрям у політичних ученнях XVIII–XIX століть – канд. політ. н., доц. *Пальшков К. Є.*

- Тема 22.* Політико-правові та етичні ідеї в Німеччині в кінці XVIII – на початку XIX століть – канд. політ. н., доц. **Хорішко Л. С.**, канд. філос. н. **Білан С. І.**
- Тема 23.* Ліберальний напрям у політичних вченнях кінця XVIII – першої половини XIX століття – д-р політ. н., доц. **Батрименко О. В.**
- Тема 24.* Особливості розвитку соціально-політичної думки Західної Європи в другій половині XIX століття – канд. іст. н., проф. **Бочарова Н. В.**, канд. політ. н. **Ключник Р. М.**
- Тема 25.* Марксизм як політичне вчення – д-р філос. н., проф. **Дзьобань О. П.**
- Тема 26.* Політичні вчення представників критичної та революційної утопічної традиції – канд. політ. н. **Коваль Ю. О.**

ЗМІСТ

Передмова	3
Авторський колектив	5
РОЗДІЛ 1. Історія політичних учень доби Стародавнього світу	14
Тема 1. Історія політичних учень як складова частина науки про політику	14
1.1. Предмет історії політичної думки	14
1.2. Історія політичної думки як навчальна дисципліна	16
1.3. Методологія історії політичної думки	17
Тема 2. Політична думка стародавніх Єгипту та Вавилону	20
2.1. Особливості державного управління та соціально-політичні передумови зародження політичної думки в стародавньому Єгипті	20
2.2. Джерела вивчення політичної думки в стародавньому Єгипті	23
2.3. Політичне об'єднання міст-держав у районі Межиріччя. Виникнення Вавилонського царства	26
2.4. «Закони Хаммурапі» як джерело старовавилонської політичної думки	30
Тема 3. Староіндійська суспільно-політична думка	35
3.1. Особливості формування староіндійської суспільно-політичної традиції	35
3.2. Ведичний період розвитку суспільно-політичної думки	37
3.3. Брахманізм: погляди на общинно-кастову систему та політичний устрій	39
3.4. Дгармашастри – трактати про закон. Значення «Законів Ману» та «Артхашастри»	42
3.5. Проблематика зовнішньої політики у староіндійських пам'ятках політичної думки	44
3.6. Проблема царської влади у староіндійській політичній теорії	45
3.7. Політична платформа буддизму	48
Тема 4. Політичні вчення стародавнього Китаю	53
4.1. Особливості політичної думки стародавнього Китаю та етапи її еволюції	53
4.2. Політична та етико-правова доктрина конфуціанства (Конфуцій, Мен-цзи)	55
4.3. Соціально-політичне вчення даосів	58
4.4. Політична філософія моїзму	61
4.5. Конструювання деспотичної держави у вченні легістів	63
4.5.1. Шан Ян – соціально-політичний реформатор: антиконфуціанський підхід	63
4.5.2. Концепція закону й авторитету Хань Фей-цзи	65
4.6. Мистецтво війни у доктрині Сунь-цзи (Сунь У)	66
РОЗДІЛ 2. Історія політичних учень доби античності	71
Тема 5. Ранній період розвитку афінської політичної думки	71
5.1. Загальна характеристика раннього періоду розвитку давньогрецької політичної думки	71
5.2. Політичні ідеї міфологічного зразка в старогрецькому героїчному епосі	72
5.2.1. Політичний лад грецького суспільства за поемами Гомера «Іліада» та «Одіссея»	72
5.2.2. Політичний устрій полісів у поемах Гесіода	74

5.3. Політико-правові ідеї «Семи мудреців»	76
5.4. Філософсько-політичні підходи Піфагора та піфагорійців.....	78
5.5. Учення Геракліта про державу та закон	80
5.6. Значення раннього періоду розвитку афінської політичної думки для подальшого розвитку грецької політичної думки.....	81
Тема 6. Афінська політична думка доби розквіту	84
6.1. Грецький поліс як матриця формування античної політичної думки періоду розквіту	84
6.2. Політика як мистецтво: підходи Демокріта	85
6.3. Етико-політична позиція Сократа	86
6.4. Ідеальна держава Платона.....	89
6.5. Політичні стратигеми Арістотеля	93
Тема 7. Політичні вчення періоду занепаду давньогрецьких держав	100
7.1. Вплив епохи еллінізму на політичні ідеї давньогрецьких мислителів. Загальна характеристика політичних учень періоду занепаду грецької державності	100
7.2. Етико-філософські підходи до політики епікуреців.....	101
7.3. Утопічно-аскетичне вчення кініків	103
7.4. Політичний ідеал стоїків.....	105
7.5. Аполітичні підходи скептиків.....	107
7.6. Політичні погляди Полібія: проблеми форм держави та їх кругообігу, конфліктів і війни.....	108
7.7. Значення поглядів старогрецьких мислителів періоду занепаду державності на подальшу еволюцію політичної думки.....	111
Тема 8. Політична та правова думка в Давньому Римі.....	114
8.1. Загальна характеристика джерельної бази	114
8.2. Становлення політико-правових інститутів римської держави. Реформи Сервія Туллія.....	115
8.3. Соціально-політична практика Стародавнього Риму.....	118
8.4. Політико-правові погляди Цицерона	120
8.5. Політичні концепції римських стоїків	122
Тема 9. Становлення християнської політичної доктрини в ранньому Середньовіччі	129
9.1. Історичні та соціально-правові умови становлення ранньохристиянської політичної культури.....	129
9.2. Загальна характеристика християнської політичної доктрини	131
9.3. Погляди св. Климента Римського на ієрархію влади	133
9.4. Апологетика та її значення для формування християнських політичних ідей.....	134
9.5. Відносини між церквою та державою у вченні св. Амвросія Медіоланського та інших Отців Церкви (св. Григорій Богослов, св. Ієронім, св. Іоанн Златоуст).....	136
9.6. Політична теорія св. Августина: град Божий і град земний.....	139
9.7. Значення покори у вченні св. Григорія Великого про владу.....	141

РОЗДІЛ 3. Історія зарубіжних політичних вчень доби Середньовіччя	145
Тема 10. Політична думка Візантії	145
10.1. Загальна характеристика політичної думки Візантійської імперії.....	145
10.2. Політичні теорії ранньої Візантії (Євсевій Кесарійський, Юстиніан)	147
10.3. Погляди Фотія I на особливості імператорської влади часів розквіту Візантійської імперії.....	150
10.4. Візантійська концепція етатизму й соборності та її вплив на формування авторитарних політичних режимів сучасності	153
Тема 11. Тома Аквінський: погляди на державу, право і закон	158
11.1. Сутнісна характеристика доктринального підходу Томи Аквінського	158
11.2. Погляди Томи Аквінського на державу.....	161
11.3. Теорія закону Томи Аквінського.....	164
11.4. Концепція права Томи Аквінського.....	168
Тема 12. Арабська середньовічна філософія та політичне знання	173
12.1. Загальна характеристика середньовічної мусульманської політичної думки.....	173
12.2. Філософсько-політичні погляди аль-Фарабі: вчення про типи міст-держав і добродесного державця	174
12.3. Релігійно-філософський підхід до аналізу політичного Ібн Рушда.....	175
12.4. Підходи Ібн Таймійї до халіфату, влади та її легітимності.....	177
12.5. Погляди Ібн Хальдуна на природу держави та форми її правління.....	178
Тема 13. Світська політична думка пізнього Середньовіччя	181
13.1. Основні риси політичної думки пізнього Середньовіччя. Місце світської думки в системі пізньосередньовічних політичних учень	181
13.2. Політичне вчення М. Падуанського	183
13.3. Політична концепція В. Оккама	186
13.4. Значення поглядів мислителів пізнього Середньовіччя для еволюції політичної думки	190
РОЗДІЛ 4. Становлення політичних ідей в період буржуазних революцій Європи XVI–XVIII сторіч.....	193
Тема 14. Політичні і правові вчення доби Відродження	193
14.1. Загальна характеристика політико-правових концепцій доби Відродження.....	193
14.2. Християнські гуманістичні концепції політики, права та державного управління.....	195
14.2.1. Громадянський гуманізм Л. Б. Альберті.....	195
14.2.2. Сатирично-гуманістичні переосмислення Е. Роттердамського	197
14.3. Політико-правові ідеї Н. Мак'явеллі.....	199
14.4. Політико-правове вчення Ж. Бодена.....	202
14.5. Вплив поглядів мислителів доби Відродження на подальшу еволюцію політичної думки.....	204
Тема 15. Політичні погляди ідеологів Реформації	207
15.1. Передумови виникнення та загальна характеристика	

реформаційного руху в Західній і Центральній Європі на початку XVI ст.....	207
15.2. М. Лютер: релігійні та політико-правові ідеї ініціатора Реформації.....	209
15.3. Ф. Меланхтон як релігійно-політичний діяч лютеранської церкви.....	211
15.4. Народна Реформація Т. Мюнцера та анабаптистів: боротьба за соціальну справедливість.....	213
15.5. У. Цвінглі – реформатор Церкви та держави у Швейцарії.....	215
15.6. Світогляд і релігійно-політична діяльність Ж. Кальвіна.....	217
15.7. Підсумки Реформації. Вплив політичних ідей періоду Реформації на подальшу еволюцію політичної думки Нового часу.....	219
Тема 16. Політичні концепції періоду буржуазних революцій XVII століття.....	222
16.1. Вплив буржуазних революцій у Голландії та Англії на формування нових політичних ідей. Загальна характеристика політичних учень періоду.....	222
16.2. Політичні та правові погляди Г. Гроція: теорія природного права та суспільного договору.....	223
16.3. Вчення Б. Спінози про державу і право.....	225
16.4. Основні напрями політичної думки в період Англійської революції XVII ст.....	226
16.4.1. Концепції абсолютизму.....	227
16.4.2. Політичні погляди індепендентів.....	229
16.4.3. Демократичні ідеали левелерів та суспільство соціальної справедливості дигерів.....	231
16.5. Т. Гоббс про природне право, договірне походження держави та її форми.....	233
16.6. Політико-правова концепція Дж. Локка.....	235
16.7. Внесок мислителів періоду буржуазних революцій XVII ст. у розвиток світової політичної думки.....	236
Тема 17. Політичні вчення утопічного характеру XVI-XVII століть.....	239
17.1. Утопія та традиція в політичній теорії та політичному процесі.....	239
17.2. Зародження та розвиток утопії в Англії XVII ст.....	241
17.2.1. Передумови появи утопічних учень в Англії та їх перша творча форма – «Утопія» Т. Мора.....	241
17.2.2. «Анатомія Меланхолії» Р. Бертона.....	243
17.2.3. «Нова Атлантида» Ф. Бекона.....	245
17.2.4. «Королівство Макарія» С. Хартліба як еволюція ідей Ф. Бекона.....	247
17.2.5. «Нова Соліма» С. Готта.....	248
17.2.6. «Республіка Океанія» Дж. Гаррінгтона.....	248
17.2.7. «Новий закон справедливості» та «Закон свободи» Дж. Уїнстенлі.....	250
17.2.8. Спроби поєднання утопічного мислення з ідеєю прогресу (Д. Дефо, Дж. Свіфт).....	252
17.3. Утопічна традиція Франції XVII ст. (С. де Бержерак, Д. Верас д'Але, Ж. Мел'є).....	255
17.4. Розвиток утопічної політичної думки в Італії. «Місто Сонця» Т. Кампанелли.....	259

Тема 18. Політичні вчення та правові концепції європейського Просвітництва	264
18.1. Загальна характеристика просвітницьких політико-правових концепцій.....	264
18.2. Політичне вчення поміркованого крила просвітницького руху Франції.....	266
18.2.1. Антифеодальна та антикатолицька доктрина Вольтера.....	266
18.2.2. Політичні ідеї й ідеали Д. Дідро	267
18.2.3. Політико-правові погляди Ш.-Л. Монтеск'є на політичну свободу, «дух законів», поділ влади	268
18.3. Політико-теоретичні особливості французького Просвітництва радикального та революційно-демократичного спрямування.....	269
18.3.1. Суспільний договір і народний суверенітет у теорії Ж.-Ж. Руссо.....	269
18.3.2. Радикалізм поглядів К. А. Гельвеція та П. А. Гольбаха	270
18.4. Основні ідеї італійського Просвітництва (Дж. Віко, Ч. Беккарія)	272
18.5. Політико-правові концепції англійських мислителів (Дж. Прістлі, А. Сміт, Д. Юм).....	274
18.6. Політико-правові погляди німецьких просвітників (Х. Томазій, Й. Г. Гердер)	276
Тема 19. Прагматично-раціоналістичні політичні і правові концепції у США добу Просвітництва та періоду боротьби за незалежність.	
Американський конституціоналізм	280
19.1. Вплив Просвітництва на формування американської політичної думки. Загальна характеристика політичних учень періоду Війни за незалежність в Америці	280
19.2. Політико-правова концепція Т. Пейна. Становлення основних принципів американського лібералізму.....	281
19.3. Т. Джефферсон та його теоретична і практична спадщина: народний суверенітет та Декларація незалежності США	284
19.4. Влада, демократія та суспільний договір у концепції А. Гамільтона	286
19.5. Федералізм та ідея республіканського правління в політико-правовій ідеології США (Дж. Медісон, Дж. Адамс, Б. Франклін).....	288
19.6. Оцінка та значення політичних і правових поглядів «батьків американської конституції»	292
Тема 20. Радикалізація політичних ідей за часів Великої французької революції	295
20.1. Суспільно-політичні передумови виникнення радикальних ідей часів Великої французької революції	295
20.2. Політико-правові погляди лідера якобінської диктатури М. Робесп'єра	298
20.3. Політичне вчення Ж.-П. Марата.....	303
20.4. Утопічний соціалізм Г. Бабефа.....	306
РОЗДІЛ 5. Становлення теоретичних моделей держави та права в концепціях XVIII–XIX століть	313
Тема 21. Консервативний напрям у політичних ученнях XVIII–XIX століть	313
21.1. Консерватизм як реакція на виклики Великої французької революції. Основні ідеї консервативної традиції	313
21.2. Політичне вчення Е. Берка як підґрунтя класичного консерватизму	315

21.3. Традиціоналізм Ж. де Местра.....	319
21.4. Основні закони суспільства в ученні Л. де Бональда.....	323
Тема 22. Політико-правові та етичні ідеї в Німеччині в кінці XVIII – на початку XIX століть.....	327
22.1. Історичні умови формування політичних та етико-правових ідей в Німеччині в кінці XVIII – на початку XIX ст.....	327
22.2. Особливості етико-правової концепції І. Канта.....	328
22.3. Концептуальні ідеї націогенезу та національної держави у вченні Й.-Г. Гердера.....	330
22.4. Ідеї свободи і справедливості, плюралізму та прагматизму в поглядах Й.-К.-Ф. Шиллера.....	331
22.5. Політичні погляди Г. В. Ф. Гегеля: підходи до розуміння держави та громадянського суспільства.....	332
22.6. Концепція національної держави Й. Г. Фіхте.....	334
22.7. Підходи Ф. В. Й. Шеллінга до розуміння свободи.....	336
22.8. Війна як засіб здійснення політики в концепції К. Клаузевіца.....	337
22.9. Значення політико-правових та етичних ідей німецьких мислителів кінця XVIII – початку XIX ст.....	339
Тема 23. Ліберальний напрям у політичних вченнях кінця XVIII – першої половини XIX століття.....	342
23.1. Лібералізм як суспільно-політична доктрина кінця XVIII – першої половини XIX ст.....	342
23.2. А. Сміт та «політика laissez-faire».....	343
23.3. Утилітаризм Дж. Бентама.....	345
23.4. Політичні ідеї представників французького лібералізму.....	347
23.4.1. Класичний лібералізм Б. Констана.....	347
23.4.2. Теорія демократії А. Токвіля.....	350
23.5. В. фон Гумбольдт про цінність свободи.....	352
Тема 24. Особливості розвитку соціально-політичної думки Західної Європи в другій половині XIX століття.....	357
24.1. Позитивізм О. Конта та його вплив на розвиток політичної думки.....	357
24.2. Ліберальна політична доктрина Дж. С. Міля.....	359
24.3. Ідейні витoki анархізму. Політичні погляди М. Штірнера та П. Ж. Прудона.....	360
24.3.1. Анархо-індивідуалізм М. Штірнера.....	361
24.3.2. Мутуелізм Ж. П. Прудона.....	362
24.4. Консерватизм Л. фон Штейна: критика соціалізму та формування базису концепції соціальної держави.....	363
24.5. Політичні погляди Ф. Ласалья: проблема робітничого руху.....	365
24.6. Реформістський підхід до соціалізму: Е. Бернштейн.....	366
24.7. Доктрина кризи цивілізації: візія Ф. Ніцше.....	367
24.8. Органічна теорія держави Г. Спенсера.....	369
24.9. Політичні ідеї ідеологів європейських національних рухів XIX ст.....	371
24.9.1. Національно-визвольна концепція Дж. Мадзіні.....	371
24.9.2. Політичний ідеал Т. Г. Масарика.....	373

Тема 25. Марксизм як політичне вчення.....	376
25.1. Соціально-історичні передумови й теоретичні джерела політичного вчення марксизму.....	376
25.2. Марксистські погляди на походження й сутність держави.....	379
25.3. Учення марксистів про державу як надбудовне явище.....	380
25.4. Марксизм про класово-насильницький характер держави.....	381
25.5. Вчення марксистів про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату.....	383
25.6. Значення політичного вчення марксизму для подальшої еволюції світової політичної думки.....	385
Тема 26. Політичні вчення представників критичної та революційної утопічної традиції.....	388
26.1. Політичний технократизм і сцієнтизм К.-А. Сен-Сімона.....	388
26.2. Соціалістичний ідеал Р. Оуена.....	391
26.3. Модель справедливого соціального устрою Ш. Фур'є.....	393
26.4. Робітничий комунізм В. Вейтлінга.....	394
26.5. Революційна утопія Л. О. Бланкі.....	396
26.6. Романтичний комунізм Е. Кабе.....	398
26.7. Соціальна утопія А. Т. Дезамі.....	399